

УДК 338.1: 332.14

С. А. Орел,

науковий співробітник, Черкаська дослідна станція біоресурсів НААН

АНАЛІЗ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

S. Orel,

Cherkasy Bioresources Research Station of NAAS

THE ANALYSIS OF RATIONAL USE OF LANDS OF AGRICULTURAL PURPOSE

У статті проаналізовано сучасний стан сільськогосподарського землекористування в Україні. Увагу зосереджено на актуальних проблемах земельних відносин та охорони земель.

This paper deals with the current state of agricultural land management in Ukraine. Attention is focused on the urgent challenges of land relations and land protection.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, раціональне використання, земельні ресурси, господарські формування.

Key words: organizational and economical mechanism, rational use, land resources, business formation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Головною проблемою ефективного використання земель сільськогосподарського призначення в Україні є не завершення земельної реформи, внаслідок чого в умовах затяжної соціально-економічної кризи вирішення проблем земельних відносин ускладнюються та поглиблюються з кожним роком. Окремі структурні компоненти земельної реформи розглядаються поза зв'язком з кінцевими результатами, за повної відсутності соціальної спрямованості та охорони довкілля. Невирішеною залишається проблема оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, адже за діючими договорами практично не існує ефективного механізму відповідальності за збереження якісних властивостей ґрунту та охорони навколишнього природного середовища, також фінансової компенсації чи стимулювання за умов зміни якості ґрунту.

Така ситуація насамперед зумовлена суперечними аспектами у нормативно-правовій базі України, відсутністю конструктивного діалогу між представниками державної, регіональної та місцевої влади, недосконалою системою статистичної звітності, моніторингу природних ресурсів та контролюючих органів. З вищеведеного можна зробити висновок, що відсутній комплексний підхід до вирішення проблем аграрної галузі, який також вимагає урахування основних пріоритетів зеленої економіки, а саме: перехід на екологічні стандарти агропромисловості.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням нашого дослідження є встановлення основних етапів використання земель сільськогосподарського призначення та аналіз основних категорій господарств у землекористуванні в Україні і в Черкаській області.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів організаційно-економічного механізму; розгляд питань ефективного використання земель сільськогосподарського призначення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні, методологічні та практичні аспекти організаційно-економічного механізму та використання земель сільськогосподарського призначення були відображені в наукових працях О.М. Алімова, О.Ф. Балацького, П.П. Борщевського, О.І. Готоров, Б.М. Данилишина, Р.А. Івануха, В.І. Криворучка, П.М. Макаренко, Л.Г. Мельник, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, В.Ф. Семенова, А.М. Третяк, А.М. Федорищева, В.Я. Шевчука та інших провідних вчених, але екологічна складова організаційно-економічного механізму майже не розглядалася. Соціально-економічні проблеми екологічної безпеки в агропромисловості у контексті формування збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення, досліджені недостатньо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Практика ведення сільського господарства була і залишається актуальним об'єктом наукових досліджень не тільки аграрної галузі, але й усіх секторів національного господарства, оскільки її характерною ознакою є той факт, що землі сільськогосподарського призначення є обмеженим природним ресурсом. З огляду на це, світове наукове співтовариство уже впродовж кількох десятиліть звертає увагу на необхідності переходу з екстенсивної на збалансовану модель агровиробництва, пріоритетами якої є збереження навколишнього природного середовища, відновлення природних земельних ресурсів, отримання якісної продукції рослинництва та тваринництва, створення безпечних умов для людської життєдіяльності та ін.

У країнах ЄС вже давно ці виклики часу були враховані, у результаті чого було розроблено та прийнято низку відповідних директивних документів та рекомендацій, а також створено спеціальні програми державної підтримки та допомоги з метою забезпечення екологічної безпеки як необхідної передумови екологізації сільськогосподарського виробництва. Таким чином, організаційно-економічний механізм аграрної галузі у країнах ЄС зазнав суттєвого реформування внаслідок впровадження таких інноваційних методів як мотиваційних важелів, попереджувальних заходів, принципу відповідальності ("забруднювач платить" — "polluter pays principle"), введення екологічного податку та ін. Разом з тим, для суб'єктів аграрного бізнесу були створені максимально сприятливі умови для здійснення сільськогосподарської діяльності, тобто до всіх представників великого (сільськогосподарські підприємства), середнього (фермерські господарства) та малого (особисті селянські господарства) сільськогосподарського виробництва були створені лояльні "правила гри" шляхом надання відповідних дотацій, субсидій, організацію спеціальних програм, таких як створення для фермерів вигідних умов для передчасного виходу на пенсію, державна допомога молодим людям, що хочуть займатися сімейним фермерством тощо. На нашу думку, Україна як асоційований член Європейського Союзу, повинна перейняти та адаптувати позитивний досвід аграрної політики країн ЄС, зокрема у питаннях удосконалення організаційно-економічного механізму екологізації агровиробництва з метою вирішення нагальних еколого-економічних проблем природокористування.

У наукових роботах вчені звертаються до розкриття сутності різних видів механізмів регулювання діяльності суб'єктів господарювання: економічного, господарського, ринкового, внутрішньогосподарського [1; 2; 3; 4]. Наприклад, Ю. Лузанов вважає, що організаційно-економічний механізм є засобом забезпечення реалізації вимог об'єктивних законів у процесі суб'єктивної людської діяльності, який орієнтує діяльність і поведінку господарюючих суб'єктів у напрямі реалізації визначених цілей, що складається з політичних, ідеологічних, морально-етичних, правових та інших структурних компонентів, що суттєво впливають на структуру механізму. Таким чином, до складу організаційно-економічного механізму відносяться такі сфери державно-правова; господарсько-правова; адміністративно-виконавча; державного та господарського управління; самоврядування [5].

У ході розвитку суспільства, покращення технічних можливостей та системи виробничих відносин, кількість важелів і методів, що впливають на ефективність організаційно-економічного механізму постійно збільшувалась. Функціонування важелів організаційно-економічного механізму здійснюється на основі системи правових норм, що відповідають чинному законодавству. З огляду на це, до важелів організаційно-економічного механізму належать: організаційно-адміністративні та економічні, застосування яких полягає у поєднанні об'єктивних та суб'єктивних аспектів людської діяльності в контексті постійного розвитку на основі впровадження технологічних інновацій та підвищення ефективності використання виробничого потенціалу [5].

На думку В.М. Ключка, організаційно-економічний механізм — це сукупність форм і методів впливу державних установ і організацій на сукупність організованих суспільно-виробничих відносин, що становлять єдність з метою забезпечення конкурентних переваг [5]. Головним чином цей вплив здійснюється через індикативне планування; грошово-кредитне регулювання; бюджетно-податкове регулювання; комунікаційно-інформаційне регулювання і регулювання інфраструктури ринку; регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності [6].

Отже, організаційно-економічний механізм — це сукупність організаційних та економічних важелів, які впливають на організацій та економічні системи управління, сприяючи отримання певних переваг для ефективною діяльності підприємства.

Таблиця 1. Частка основних категорій господарств у землекористуванні в Україні, 1990 — 2014 рр. у %

Роки	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
1990	93,9	0,0	6,1
1995	85,0	1,8	13,1
2005	53,8	9,2	37,0
2007	50,0	9,7	40,3
2008	47,4	10,2	42,4
2009	46,5	10,7	42,7
2010	46,5	11,0	42,6
2011	46,1	11,0	42,9
2012	45,4	11,0	43,6
2013	45,1	11,1	43,8
2014	45,2	11,4	43,4

Джерело: Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2014 рік // Державна служба статистики України.

Без створення дієвого організаційно-економічного механізму неможливо буде забезпечити підвищення рівня ефективності використання земель сільськогосподарського призначення та їх охорону

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель включає: надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власний рахунок заходи, на використання і охорони земель; виділення коштів з державного бюджету або місцевого бюджету власникам земель та землекористувачів за консервацію деградованих та малопродуктивних земель і на відновлення попереднього стану земель, що стали такими не з їхньої вини [7].

Земельним кодексом України передбачено надання для ведення особистого селянського господарства громадянам до 2 га і, крім того, до 1 га сіножатей і пасовищ; для індивідуального житлового будівництва — 0,25 га у сільській місцевості, а в селищах міського типу — 0,15 га; садівництва й городництва — відповідно 0,12 і 0,15 га; дачного будівництва — 0,1 га [8].

Таблиця 2. Види господарських формувань

Види господарських формувань	Кількість формувань, од.	Площа сільгоспугідь	
		усього, тис. га	на одне формування, га
Особисті селянські господарства	4359000	6458,1	1,5
Фермерські господарства	41488	4345,9	104,7
Сільськогосподарські підприємства	7515	8493,0	1130,1
Агрохолдингові формування	129	8731,7	67687,6

Джерело: Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2014 рік // Державна служба статистики України.

Розглянемо частку основних категорій господарств у землекористуванні в Україні за минулий період, які представлені у таблиці 1. Дані з таблиці 1 свідчать, що землекористування особистих селянських господарств значно розширилась на 37,3 % порівняно з 1990 р., за рахунок цього зросла їх роль у виробництві сільськогосподарської продукції.

Порівнюючи усі категорії господарств з 1990—2014 рр., то у сільськогосподарських підприємствах спостерігаємо зниження використання сільськогосподарських на 51,9% та зменшення виробництва валової продукції на 32% [9].

В Україні до проведення земельної реформи домінували сільськогосподарські підприємства з розмірами земельних угідь у середньому 3,0—3,5 тис. га на одне господарство. Після проведення земельних реформ було сформовано господарські структури, які були засновані на різних формах власності, створивши три моделі господарських формувань:

— японська і китайська, де селянин господарює на невеликих за розмірами земельних ділянках (до 2 га). Подібними у нас є господарства населення, які не можуть оброблятися за допомогою сучасних технологій, і тому їх використання не може бути ефективним;

— європейська, побудована на фермерських господарствах, розміри яких від 10 до 100—150 га. В Україні фермерських господарств нараховується понад 41,4 тис. із розміром землекористування в межах 104 га;

— американська, де розміри господарств у межах 1—2 тис. га і більше. У яких розвиток сільськогосподарського виробництва супроводжується використанням сучасної техніки і технології, що дозволило підвищити продуктивність праці 2—3 рази за останні 30 років. Кількість великих ферм у США постійно збільшується, при цьому створюючи велику перевагу державі на світовому ринку сільськогосподарської продукції. В Україні таких господарств налічується близько 8 тис., які обробляють більше половини сільськогосподарських угідь України.

По суті, сформовано організаційну структуру товарного виробництва (табл. 2).

Характеризуючи ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, в першу чергу потрібно надати характеристику валової продукції. Виробництво валової продукції сільськогосподарства за категоріями господарства в Україні у 1990—2014 рр. наведена на рисунку 1.

У 2014 р. господарствами усіх категорій України було вироблено валової продукції

на суму 252859 млн грн., у тому числі 69,6% — продукції рослинництва, 30,4% — продукції тваринництва. Порівняно з 1990 р. загальна вартість валової продукції зменшилася на 10,6%, продукція тваринництва — на 44%. Слід зазначити, що продукція галузі рослинництва збільшилася на 20,8%.

Черкаська область розташована в центральній частині України і має сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку аграрного сектору економіки. За останні п'ять років сільське господарство Черкащини характеризується прибутковістю. У 2009 році чистий прибуток від усієї діяльності сільськогосподарських підприємств становив 698,7 млн грн., у 2010 році — 811,2 млн грн., у 2011 році — 1 434,3 млн грн., у 2012 році — 1 798 млн грн., у 2013 році — 761,2 млн грн. У 2013 році прозвітували 424 сільськогосподарських підприємства. Згідно з фінансовими результатами господарської діяльності, рентабельність сільськогосподарського виробництва складає 10,5%. Частка збиткових підприємств у співвідношенні до 2012 року збільшилася більш як у два рази і становить 30% (у 2012 — 14%). Сільськогосподарські підприємства в 2014 р. займали 65,7% сільськогосподарських угідь, що на 25,6% менше порівняно з 1990 р. Становище господарств населення навпаки збільшились, в 1990 р. — 8,7%, то у 2014 р. — 24,3% (табл. 3).

Відмітимо тенденцію збільшенням землекористуванням господарств населення. Це свідчить про високу продуктивність господарювання, які утворені в період аграрної реформи для кожної категорії господарств, що покращує роль населення як у виробничій, так і соціальних сферах. Ця форма виявилася найбільш адаптованою до специфіки перехідного періоду до ринку.

Для господарств населення притаманна праця на принципах самофінансування, з невеликими капітальними вкладами зростає сільськогосподарське виробництво продукції, і за рахунок цього вони менше залежні від матеріально-технічних ресурсів та подорожчання енергоносіїв, бо в них переважає ручна праця.

Сформулювавши ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, необхідно надати характеристику валової продукції у постійних цінах в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що дає можливість

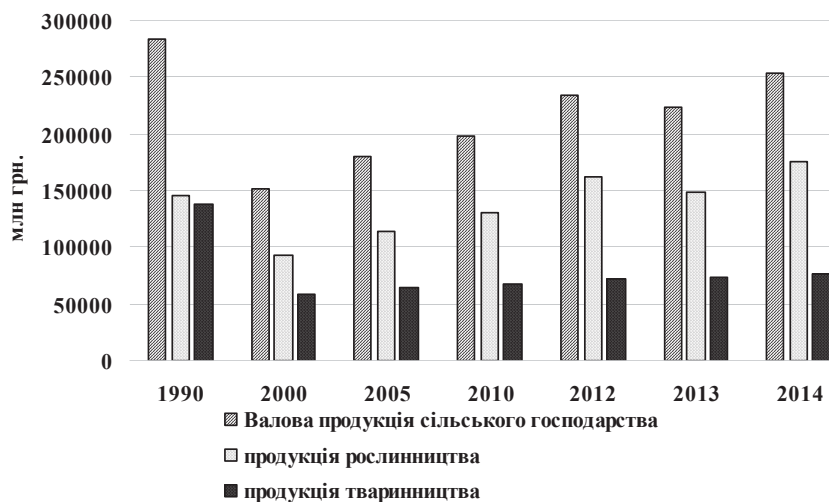

Рис. 1. Показники валової продукції сільськогосподарських підприємств в Україні з 1990—2014 рр.

визначити об'єктивні результати у процесі здійснення аналізу економічних показників використання землі (рис. 2).

За даний період з 1990 — 2014 рр. господарства усіх категорій Черкаської області збільшили виробництво валової продукції на 46,9%. Виробництво валової продукції в галузі рослинництва зросло на 44,5%, а продукція тваринництва — на 50,8%, це свідчить про зростання урожаю сільськогосподарських культур та їх посівних площ.

ВИСНОВКИ

У системі основних напрямів досягнення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, значне місце відведене організаційно-економічним перетворенням,

Таблиця 3. Частка основних категорій господарств у землекористуванні в Черкаській області, 1990—2014 рр. у %

Роки	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
1990	91,3	0,0	8,7
1995	87,2	0,8	12,0
1999	86,1	1,1	12,9
2000	85,9	1,1	13,0
2005	69,4	7,3	23,3
2007	67,7	7,8	24,5
2008	67,1	7,9	25,1
2009	66,1	8,4	25,5
2010	66,7	8,9	24,4
2011	66,7	9,4	23,9
2012	66,3	9,6	24,1
2013	66,2	9,7	24,1
2014	65,7	9,9	24,3

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Черкаській області за 2014 рік.

які потребують виконання на рівні держави, регіонів, сільськогосподарських підприємств. За рахунок забезпечення раціонального ведення сільськогосподарського виробництва та запровадження наукових засад землекористування передбачається підвищення продуктивності рослинництва і тваринництва.

Література:

1. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2007. — № 2. — С. 3—10.

2. Семин А.Н. Методологические основы формирования экономических механизмов / А.Н. Семин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2012. — № 19. — С. 15—20.

3. Стасенко О.М. Теоретичні засади поняття господарського механізму / О.М. Стасенко // 36. наук. пр. Полтавської державної аграрної академії. — Вип. 1(4). — Полтава: ПДАА. — 2012. — С. 272—276.

4. Амбросов В.Я. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка України. — 2006. — № 6. — С. 60—66.

5. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія / Ю.Я. Лузан. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 472 с.

6. Клочко В.М. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності продукції АПК: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / В.М. Клочко // Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. — 21 с.

7. Тимчасові методичні рекомендації з вилучення деградованих та малопродуктивних земель зі складу ріллі. — Луганськ, 2001. — 32 с.

8. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель [Електронний ресурс] // Земельний кодекс України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page8>

9. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2013 році // Державна служба статистики України. — К., 2014. — 82 с.

References:

1. Sabluk, P.T. (2007), "Economic mechanism of agricultural complex in a market economic

Рис. 2. Показники валової продукції сільськогосподарських підприємств Черкаської області з 1990—2014 рр.

system", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 3—10.

2. Semin, A.N. (2012), "Methodological bases of economic mechanisms formation", *Jekonomika sel'skoho zjajstvennyh i pererabatyvajushhijh predprijatij*, vol. 19, pp. 15—20.

3. Stasenko, O.M. (2012), "Theoretical foundations of the concept of economic mechanism", *Zbirnyk naukovykh prats' Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 3, pp. 272—276.

4. Ambrosov, V.Ya. (2006), "Mechanisms for efficient functioning of agricultural enterprises", *Ekonomika Ukrainy*, vol.6, pp. 60—66.

5. Luzan, Ju.Ja (2010), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm zabezpechennia rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy [Organizational-economic mechanism of ensuring of agricultural production development in Ukraine]*, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

6. Klochko, V.M. (2012), "Organizational-economic mechanism of increasing the competitiveness of agricultural products", Ph.D. Thesis, economic sciences, Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.

7. State Land Committee (2001), *Тимчасові методичні рекомендації з вилучення деградованих та малопродуктивних земель зі складу ріллі [Temporal guidelines on removal of degraded and unproductive lands from the arable land]*, Luhans'k, Ukraine.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "The Land Code of Ukraine, "Economic incentives for rational land use and protection", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page8> (Accessed 20 April 2016).

9. State Statistics Service of Ukraine (2014), "The main characteristics of agricultural households in rural areas in 2013", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016 р.